

MORFOLOGINEN DIFFUUSIO

MORFOLOGIAN ASEMA ÄÄNEHISTORIALLISSA TUTKIMUKSESSA

Suomen murteiden tutkimus on valtaosaltaan ollut äänneopillista tutkimusta. Vertailevan kielentutkimuksen aikana, 1800-luvun puolivälin jälkeen, syntynyt suomalainen dialektologia käsitteli kyllä taivutustakin, jopa johto-oppia ja syntaksia, mutta sen aikakausi jäi uusien kielitieteellisten suuntausten vuoksi suhteellisen lyhyeksi. Ensimmäisten murretutkimusten vertailukohteena oli tuolloinen kirjakieli, nimenomaan kielioppien mukaan esitettynä. Morfologinen osuus keskittyi taivutuskaavojen ja paradigmojen luettelemiseen. Äänne- ja muoto-oppia ei pystytty aina erottamaan toisistaan, vaan yksinkertaisetkin foneettiset muutokset saatettiin esitellä mutkikkaana morfologisena järjestelmänä, siis muotoryhmittäin.¹

Ensimmäinen suomeksi julkaistu murremonografia (Hahnsson 1866–72) on laadittu lounaismurteista, ja siinä lounaismurteiden sisä- ja loppuheitto ovat vaatineet yhteensä 23 sivun käsittelyn (1866: 4–26). Aineisto on nimittäin ryhmitelty nominien ja verbien taivutusmuotojen ja johdostyyppien perusteella 15 pääkohtaan, joissa puolestaan on useita alakohtia. Näihin on joskus sijoitettu muitakin äänneopin ilmiöitä. Ensimmäisenä pääryhmänä ovat kaksitavuisten nominivartaloiden nominatiivimudot (*aam*, *aik*), viimeisenä

¹ Suomalaisen murteentutkimuksen vaiheista ks. Juusela 1994. — Artikkelin perustuu XXII Kielitieteen päivillä Jyväskylässä 5.5.1995 pidettyyn esitelmään.

nelitavuiset *ele*-verbit (*ahdistle, aristle*). Kaksi vuosikymmentä myöhemmin ilmestyneessä Halikon murteen tutkimuksessa sekä loppu- että sisäheitto on kuvattu jo huomattavasti suppeammin (Toivonen 1889: 129–131). Loppuheitosta on esitetty tavorakennetta koskeva sääntö, mutta sen lisäksi on mainittu myös muotoryhmiä. Sisäheiton esittely on jäänyt vielä pääasiassa yksityisten sanojen luetteloksi.

Fonetiikan ja murremaantieteen tukema nuorgrammaattinen tutkimussuunta vakiinnutti suomalaisen murretutkimukseen 1880-luvulta lähtien äännehistoriallisen näkökulman, ja taivutuksen ja johto-opin käsittely jäi vähitellen kokonaan sivuun. Kun siihen saakka oli päälähteenä mainittu G. E. Eurénin kielioppi (1852; esim. Hahnsson 1866: 1), 1880-luvulla alkoi monografioissa vilahdella uusia kirjallisuusviitteitä, mm. Jost Winterlin sveitsinsaksalainen murretutkimus (1876), Eduard Sieversin *Grundzüge der Phonetik* (1881) ja muita samanaikaisia suomalaistutkimuksia (Genetz, Ahlqvist, Porkka; ks. esim. Cannelin 1888: 9–10). Lopullista käännettä suomalaiseen dialektologiaan merkitsi E. N. Setälän Yhteissuomalaisen äännehistorian ilmestyminen (1890–91). Sen jälkeen on varsinaisia äännehistorioita ilmestynyt aivan tälle vuosikymmenelle saakka 14 murrealueelta.

Suomen kielen äännerakenteen kehitys on kuitenkin niin vahvasti sidoksissa morfologiaan, että äänneopillisenkaan murteen tutkimuksen harrastajat eivät ole voineet sivuuttaa sitä. Vaikka murteiden äännehistoriat on jäsennetty yleensä konsonanteittain ja vokaaleittain, sisäisessä dispositiossa on jouduttu turvautumaan morfologiseen ryhmitteilyyn. Esimerkiksi Räisänen luettelee Kainuun murteiden äännehistoriassaan jälkitavujen pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutumisesta neljä palataalispirantin ja viisi dentaalispirantin sisältänyttä muotoryhmää, mm. *aya, äyä* -nominin (*vainoa*), yksikön partitiivin (*lehmeä*), 1. infinitiivin (*antoa*), supistumaverbit (*leikkoa*) ja monikon 2. persoonan imperatiivimuodot (*antakoa*; 1972: 195–204). Samat pääryhmät, vaikkakaan ei niin yksityiskohtaisesti jäsenneltynä, on mainittu jo viime vuosisadalla ilmestyneissä Pohjois-Savon murteiden ja pohjoiskarjalaisen Nurmeksen murteen tutkimuksissa (Brax 1889: 10–11; Reijonen 1893: 6). Sen sijaan savolaismurteiden vanhimmassa monografiassa, joka käsittelee »Pohjois-Hämeen» eli Keski-Suomen murteita, esitystapa on hiukan erilainen: ensi tavun ja jälkitavujen diftongiutumisilmiöt on yhdistetty, ja vain yleisedustuksesta poikkeavat tapaukset (astevaihtelutapaukset, illatiivimuodot, preesensin 3. persoonan muodot jne.) on ryhmitelty tarkemmin (Grotenfelt 1878: 314–315). Nämä viime vuosisadan tutkijoiden täsmälliset havainnot ja morfologiset ryhmitykset perustuvat ilmeisesti juuri siihen, että heidän monografioihinsa sisältyy myös muoto-opillinen katsaus. Varsinaisista äännehistorioista vanhojen savolaistutkimusten analyysit poikkeavat kuitenkin siinä, että vasta nuorgrammaattisen tutkimuksen myötä on kyseisten muotoryhmien supistumavokaaleja tarkasteltu kadonneen konsonantin, soinnillisen palataali- tai dentaalispirantin, mukaan. Tosin jo Reijonen toteaa pitkän *a:n* ja *ä:n* supistumavokaaliksi *a-a*, *ä-ä*, joka on muodostunut vartalon ja taivutuspäätteen vokaaleista, kun Brax puhuu vielä vain *aa*, *ää* -loppuisista muodoista, Grotenfelt sanan lopussa esiintyvistä kirjakielen *aa*:sta ja *ää*:stä.

Morfologian asema ja merkitys näkyy myös Kettusen julkaisemassa murrekartastossa (1940). Sen runsaasta kahdestasadasta kartasta noin kolmannes (70–75 karttaa) liittyy tavalla tai toisella muoto-oppiin. Osa käsittelee suoraan suomen kielen suffikseja, kuten partitiivin (5), inessiivin (104) ja monikon genetiivin (78, 185 osin, 186) päätteitä, per-

soonapäätteitä (4, 101, 103, 164, 165) ja omistusliitteitä (119, 166, 167, 177, 178) esittelevät kartat. Päähuomio on näiden suffiksien äännevaihteluissa, mikä näkyy niiden hajanaisesta, äänneiden mukaisesta sijoittelusta, mutta myös muotovariantit, joita äännehistorioissa ei ole aina voitu disposition vuoksi käsitellä, käyvät tällaisista kartoista hyvin ilmi (esim. *puitten*, kartta 78).

Toisissa kartoissa taas itse äänneilmiö kuuluu useampaan muotoryhmään, ja tällaisissa tapauksissa Kettunen on joutunut esittämään siitä useamman kartan. Esimerkiksi *ea*, *eä* ja *oa*, *öä* -yhitymien edustuksessa hän on erottanut erilaisten levikkialueiden vuoksi nominin (191 *korkea*), yksikön partitiivin (192 *sormea*, 194 *verkkoa*), 1. infinitiivin (195 *uskoa*) ja supistumaverbit (193 *rupean*, 196 *putoan*) toisistaan. Pitkän *a:n* ja *ä:n* diftongiutuminen kauempana sanassa (179 *kaloa* ~ *kalloo*) on saanut täsmennykseen kartat supistumaverbeistä (180 *hyppée* ~ *hyppējää* ym.), *a*, *ä* -vartaloisten verbien preesensin 3. persoonan muodoista (181 *ajoa* ~ *ajjoo*) sekä illatiivimuodoista (182 *aittoan*, *pereän*). Tällaisia kartoja on kuitenkin melko vähän siihen nähden, miten useissa piirteisä morfologia vaikuttaa äännevaihteluihin.

Kaikkein tyypillisimmin morfologiaan liittyy suomen murteiden äänneopillisista ilmiöistä *k:n*, *t:n* ja *p:n* suffiksaali astevaihtelu, jossa vahva ja heikko aste eivät vaihtelevaan kaikissa muotoryhmissä edellisen tavun painollisuuden mukaan (*maata* : *kalaa*, mutta *saava*, *antava*). Vahva- tai heikkoasteisen suffiksin valtaanpääsy (*antakaa* pro *antaa* tms., *harakkaa* pro *harakkata*) on selitetty analogiseksi tasoitukseksi, joka on yksinkertaistanut ja yhdenmukaistanut muotojärjestelmää (Hakulinen 1979: 66; Itkonen 1966: 198–199). Murteiden äännehistorioissa suffiksaali astevaihtelu on yleensä käsitelty melko perusteellisesti silloinkin, kun sen tasoittuminen on edennyt pitkälle. Tällaisesta kokonaiskuvasta on kuitenkin käynyt hyvin ilmi astevaihtelun synty ja myöhempi kehitys sekä äänne- ja muoto-opillinen distribuutio. Toisaalta spiranttien kadottua syntyneiden vokaaliyhitymien ja pitkien vokaalien kehitys (esim. *kala-a*, *sorme-a*, *kala-en*) on jouduttu käsittelemään uudelleen vokaaleissa, ja näin ovat samatkin morfologiset kategoriat hajautuneet eri puolille äännehistoriaa.

Suffiksaalin astevaihtelun ohella muotoryhmittäistä tarkastelua vaativat myös monet muut kielenpiirteet. Tällaisia ovat konsonanttivartaloihin ja suffikseihin kuuluvien *s:n* ja *h:n* edustus, eräät sanansisäisen *n:n* kvantiteettivaihtelut, sananloppuiset konsonantit, kaikki jälkitaavujen pitkät vokaalit, diftongit ja vokaaliyhitymät sekä monet loppuheittotapaukset. Suomen kielen taivutusjärjestelmän historiallinen tausta ja kehitys — mm. taivutuksen eriytyminen ja monipuolistuminen — on johtanut siihen, että samaakin alkuperää olevat suffiksit ovat päätyneet erilaisiin morfologisiin kategorioihin (esim. preesensin tunnus *k*). Lisäksi monet foneemit toistuvat myös erisukuisissa suffikseissa (esim. *k*, *t*, *l*, *n*; *a/ä*, *e*, *i*). Erilaisten vartalotyyppeiden ja suffiksien kombinoituessa syntyy morfeemien rajalle sekä nominien että verbien taivutuksessa konsonantti- ja vokaaliyhitymiä. Kaikki tämä lisää morfologian osuutta niissä muutoksissa, joille kyseiset äänneet ja äänneyhtymät ovat altistuneet, ja päinvastoin: yhdenmukaisilta ja säännöllisiltä vaikuttavat äänne-muutokset (esim. *sn*-yhitymän assimilatio ja vokaalienvälisen *h:n* kato) saattavat tästä syystä sulkea piiriinsä hyvinkin erilaisia muotokategorioita, kuten johdoksia, sijamuotoja, omistusliitteisiä muotoja ja erityyppisiä verbien taivutusmuotoja. Nuorgrammaatikoilta periytyvässä analyysissä tämä on merkinnyt myös sitä, että yhä useammin on jouduttu äänne-muutosten käsittelyssä turvautumaan analogiaselityksiin.

▷

MUUTOSTEN MORFOLOGISTUMINEN JA MORFOLOGINEN DIFFUUSIO

Edellisissä tutkimusesimerkeissä päähuomio on morfologisesta dispositiosta huolimatta ollut äänneilmiöissä. Vanhojen aluemurteiden muoto-opillinen keruu ja tutkimus on noussut uudestaan ja uudenaikaisena esiin vasta tämän vuosisadan jälkipuoliskolla, jolloin on perustettu Muoto-opin arkisto (1967) ja laadittu murremonografioita morfologisistakin ilmiöistä. Myös äänneopin piirteitä on alettu tarkastella entistä syvemmin muoto-opillisesta näkökulmasta (esim. Juusela 1989), eikä morfologiaa ole enää pidetty äänteellisen kehityksen säännöllisyyttä häiritsevänä kielen tasona (vrt. Anttila 1972: 77–78). Kun äänne-teenmuutosten luonnetta ja ehtoja on analysoitu tarkemmin, on voitu erottaa paitsi foneettiset ja fonemaattiset myös morfologiset ja leksikaaliset muutokset. Esimerkiksi suomen murteiden loppuheittoilmiöitä on aiemmin käsitelty vain foneettisina muutoksina, ja ne on ryhmitelty tästä syystä yleensä vokaalin kvaliteetin ja levikkialueiden mukaan (*a:n* ja *ä:n* loppuheitto, lounaismurteiden loppuheitto jne.). Nikkilä on kuitenkin jakanut loppuheiton kolmeen tyyppiin: *foneettiseen* eli *foneettisehtoiseen*, *morfologiseen* eli *morfologisehtoiseen* ja *leksikaaliseen loppuheittoon* (1985: 19). Lounaismurteiden loppuheitto, joka riippuu vain sananmuodon tavuluvusta ja ensi tavun pituudesta, ei edes vokaalin kvaliteetista, on tämän ryhmittelyn mukaan foneettista. Morfologiseen loppuheittoon kuuluvat kaikki ne tapaukset, joissa sananloppuisen vokaalin kato koskee tiettyjä muotoryhmiä; tällaisia ovat länsimurteiden *s:n* jälkeinen loppuheitto (*hyppäs, tulis, lapseks*) ja kaakkoismurteiden *a:n* ja *ä:n* loppuheitto (*talos, maast, pellol, pellolt, huomen*; Nikkilä 1985: 21–23).

Toinen esimerkki morfologisesta äänneilmiöstä on se murteittain tavattava geminaatio, joka koskee eräiden suffiksien *n:ää* (*lapsinneen, yhtennään, antanneet*), joissakin murteissa myös puolivokaaleja (*lapsijjaan, talovvaan*). Se on erotettava itämurteiden erikoisgeminaatiosta, sillä sitä tavataan tämän levikkialueen ulkopuolella, mm. kaakkoishämäläisissä, eteläsavolaisissa ja kaakkoismurteissa. Sen esiintymisehdot ovat vain osin samat kuin erikoisgeminaatiossa, sillä seuraavan pitkän vokaalin sijasta sen ehdoksi riittää myös lyhyt sivupainollinen tavu, jopa suffiksin edellä (*aikannakkii, ihmisennä*). Olen joskus nimittänyt tätä geminaatiotyyppiä *suffiksaaliksi geminaatioksi* (Mielikäinen 1981: 217). Palander on analysoinut sitä erikoisgeminaatiotutkimuksessaan tarkemmin ja käyttänyt siitä termiä *morfologisehtoinen geminaatio* (1987: 61–69). Hän on korostanut sitä, että morfologisehtoinen geminaatio ei ole erikoisgeminaation tapaan vähittäinen äänne-teenmuutos, vaan siinä on kyse analogisesta leviämisestä (huom. mainittujen muotoryhmien konsonanttivartaloiset muodot).

Morfologisehtoisten muutosten erottaminen foneettisehtoista merkitsee entistä täsmällisempää näkemystä kielen rakenteesta. Toisaalta se kertoo jotain olennaista itse muutoksista: kaikki äänne-teenmuutokset eivät ole pysyneet äänne-teenmuutoksina, vaan ne ovat joko myöhemmin morfologistuneet suomen runsaan taivutusjärjestelmän vuoksi, tai sitten morfologia on ohjaillut niitä jo alun perin. Äänne-teenmuutosten ja morfologisten muutosten, siis analogian, onkin todettu vuorottelevan toisinaan jo hyvin varhaisessa vaiheessa, ja jos muutoksen alainen äänne tai äänneyhtymä on sidoksissa morfologiseen järjestelmään, tämä voi jopa estää foneettista muutosta tapahtumasta tietyissä muotoryhmissä (ns.

preventiivinen analogia; Anttila 1972: 94, 98–100). Tällainen vuorottelu on kuulunut todennäköisesti juuri suffiksaaliin astevaihteluun, jossa tuskin koskaan on ollut täydellistä vahvan ja heikon asteen vaihtelujärjestelmää.

Morfologinen järjestelmä näyttää vaikuttavan äänne­muutokseen myös päinvastaisella tavalla: se voi vakiinnuttaa foneettisen muutoksen nimenomaan suffikseihin. Näin on käynyt juuri niissä suomen murteiden loppuheittotapauksissa, jotka liittyvät tiettyihin muotoryhmiin. Hyvin varhainen esimerkki loppuheiton morfologistumisesta on yksikön 3. persoonan pitkävokaalinen preesenstyyppi, jossa *vi*-tunnuksen *i* on kadonnut (*antavi* > *antau* > *antaa*). Myös uudempi murreaineisto osoittaa loppuheiton vakiintuvan aina yhdenmukaisesti suffikseihin herkemmin kuin vastaavien vartalokonsonanttien tai konsonanttiyhtymien jälkeen (*juop*, *vanhemp*, *suureks*, mutta *lamp* ~ *lampi*, *kuleks* ~ *kuleksi*; Mielikäinen 1994: 181). Foneettiset ja morfologiset ehdot ovat siis jo varhain vuorotelleet ja kilpailleet vaikutusvallastaan loppuheiton muovautumisessa.²

Murteiden muuttumista käsittelevien tutkimussuuntien — labovilaisen sosiolingvistiikan, dynaamisen vaihtelumallin ja aaltoteorian — menetelmät ovat innostaneet vertailemaan puhutun kielen muuttumista laajemminkin ja etsimään yleisiä lainalaisuuksia uudennosten leviämismekanismeista (ks. esim. Paunonen 1982, Nahkola 1985). Diakronisen murteentutkimuksen ja nykypuhekielen vaihteluja käsittelevän sosiolingvistiikan yhtenä keskeisenä erona on pidetty suhtautumista muutokseen. Dialektologit ovat analysoineet ja selittäneet muutosten syntyä, kun taas sosiolingvistit ovat kohdistaneet huomionsa muutoksen jälkeiseen tilanteeseen, uudennoksen leviämiseen. Tällöin on kielenulkoisten muuttujien lisäksi otettu huomioon kielensisäiset kontekstuaaliset seikat ja tarkasteltu varianttien leviämistä tietyssä äänneympäristössä, tavu- tai painoasemassa, muotoryhmässä, syntaktisissa rakenteissa ja sanastossa. Nämä metodiset vaikutteet näkyvät sekä suomalaisissa sosiolingvistisissä tutkimuksissa että uusissa murremonografioissa (esim. Juusela 1989).

Anglosaksisessa tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota erityisesti siihen, että kielellinen uudennos leviää vähitellen, asteittain äänneympäristöstä tai sanasta toiseen. Erityisen tutuksi on tullut kiinan kielen tutkijoiden kehittäämä *leksikaalisen diffuusion* käsite, jolla tarkoitetaan muutosten sanoittaista leviämistä. Wangin mukaan muutos, jossa äänneestä X tulee jossain puhujayhteisössä äänne Y, on luonteeltaan foneettinen, leksikaalinen ja sosiaalinen ilmiö. Foneettinen muutos leviää sosiaalisesti puhujalta toiselle ja leksikaalisesti sanasta sanaan, »from morpheme to morpheme in the relevant part of an individual's vocabulary» (1969: 12–13; ks. myös Nahkola 1985: 164–165). Kyseessä on siis sanasto, leksikko, mutta englannin kaltaisessa fleksio- eli fuusiokielessä, jossa taivutusainekset sulautuvat sanavartaloon ja aiheuttavat vartalonsisäisiä äännevaihteluja, voidaan puhua myös morfeemeista. Esimerkiksi selvittäessä *u*:n ääntämystä englannin murteissa on tarkasteltu irrallisia sanoja ja sananmuotoja: *must*, *dozen*, *other*, *come*, *does*, *done*, *thumb*, *shut*, *sun*, *hungry* jne. (Chambers ja Trudgill 1980: 177). Kyseinen äänne kuuluu siis mm. nominivartaloihin, mutta se voi ilmaista myös verbin taivutusmuotoa.

² Lindgren on tarkastellut fonologian ja morfologian vuorottelua Ruijan suomalaismurteiden nopeassa muutosprosessissa; hänen tutkimiansa murteiden verbintaivutuksessa on tapahtunut sekä fonologisen vaihtelun *morfologisoitumista* että morfologisen vaihtelun *fonologisoitumista* (1993: 234–235).

Suomen kielessä tilanne on agglutinaation vuoksi toinen. Morfeemeja ei voi samastaa suoraan lekseemeihin eikä edes taivutusmuotoihin, vaan murteiden analyysissa on erotettava toisistaan sanat (lekseemit) ja sananmuodot sekä lekseemit ja morfeemit.³ Leksikaalinen diffuusio, joka on riippuvainen mm. sanojen frekvenssistä, koskee siten lekseemejä (sovelluksesta ks. myös Kuiri 1987: 391–392). Sen sijaan ilmiöissä, jotka kytkeytyvät morfologiaan, on tarkasteltava joko vartalomorfeemeja tai sidonnaisia morfeemeja, suffikseja. Kun seurataan muutoksen leviämistä, on aiheellista soveltaa diffuusion käsitettä myös morfologiaan ja puhua *morfologisesta diffuusiosta*.

Termi morfologinen diffuusio esiintyy ensimmäisen kerran Suihkosen keskipohjalaisien murteiden klusiilien vaihteluilmiötä käsittelevässä väitöskirjassa. Hän käyttää sitä tapauksista, joissa muutokset leviävät lekseemien sijasta muotoryhmästä toiseen: »Paitsi leksikaalisesta diffuusiosta voitaisiin puhua myös morfologisesta diffuusiosta silloin, kun muutokset alkavat tietyistä taivutusmuodoista.» (Suihkonen 1992: 304.) Suihkonen selittää morfologisen diffuusion avulla analogisen *koivikkoina, koivikkoihin* -tyypin yleisyyden vastaavaan *koivikkoja*-partitiiviin verrattuna. Vahva-asteinen tyyppi on tarttunut ensiksi essiiviin ja illatiiviin ja levinnyt vasta näistä partitiiviin; tulos vastaa myös taajuusherkkyyden hypoteesia, jonka mukaan suurtaajuiset sanat ja muodot reagoivat herkimmin foneettisehtoihin muutoksiin, pientaajuiset taas analogisiin (mts. 286). Toisena esimerkkinä Suihkosella on *tietää*-verbin *tiejä-* ~ *tiijä*-vaihtelu: monoftongiutunut *asu* on alkanut kielteisistä preesensmuodoista *en (ei) tiijä* ja levinnyt vasta niistä muihin muotoryhmiin (*tiijetähän* ~ *tiijetään*). Samoin infinitiivimuoto *viijä* on tutkituissa keskipohjalaismurteissa yleisempi kuin *vievyksi*-partisiipin rinnalle levinnyt *viijyks(i)*. (Mts. 304.)

MORFOLOGINEN DIFFUUSIO MURTEISSA

Suihkosen esimerkit edustavat kahta erityyppistä muutosta. Toisessa on kyse *i*-diftongin etisestä vahvan ja heikon asteen vaihtelusta, toisessa *t*:n heikkoasteisen variantin vaikutuksesta *ie*-diftongiin. Edellisessä diffuusio on tapahtunut monikollisten sijamuotojen kesken, jälkimmäisessä erilaisten verbin taivutusmuotojen kesken. Leviämisjärjestyksen Suihkonen on päätellyt varianttien yleisyysuhteista ja levikkialueiden laajuudesta: ne variantit, joista muutos on lähtenyt liikkeelle, ovat ehtineet alueellisesti laajimmalle. Samalla tavalla voidaan seurata periaatteessa kaikkia sellaisia murrepiirteitä, jotka vain esiintyvät kahdessa tai useammassa muotoryhmässä. Edellä mainitsemistani äännepiirteistä voisi hyvin tarkastella murre-edustuksia vertailemalla, miten pitkän *a*:n ja *ä*:n diftongiutumisen, *n*:n morfologisehtoinen geminaatio ja eri loppuheittotyypit ovat levinneet muotoryhmittäin. Diftongiutumisessa joutuu kiinnittämään huomiota sydän- ja reuna-alueiden eroihin, *n*:n geminoitumisessa ilmiön laajuuteen eri suffikseissa (eri tavu- ja painoasemat) ja loppuheitossa samassakin äänneympäristössä esiintyviin muotoryhmittäisiin

³ Ero isoivoaan kiinan kieleen on tietenkin vielä suurempi. Sen sijaan ruotsi on tässä suhteessa lähempänä suomea kuin englantia. Suomen ja ruotsin kielen analyytisyyttä ja synteettisyyttä ovat vertailleet Lainio ja Wande tutkimuksessaan, joka käsittelee *minä olen* -ilmauksen variantteja ruotsinsuomalaisten puhekielessä. He korostavat suomen kielen lineaarisuutta, jonka vuoksi vartalomorfeemien ja kieliopillisten morfeemien raja on helpommin tunnistettavissa kuin ruotsissa. (Lainio ja Wande 1991: 28–29.)

eroihin. Seuraavassa valotan tällaista diffuusiota tarkemmin muutaman lisäesimerkin avulla:

Savolaismurteiden monikon 1. persoonan päätteissä ja omistusliitteissä on tapahtunut ennen passiivin valtaanpääsyä *e:n* labiaalistuminen: *annamme* > *annammo*, *kylämme* > *kylämmö*. Labiaalivokaaliset variantit ovat levinneet myös monikon 2. persoonaan, mikä näkyy jokseenkin yhtenäisistä levikkialueista (*annammo* Vermlannin savolaismurteissa, *annatto* niiden lisäksi Keski-Suomessa ja *kylämmö*, *kylännö* edellisten lisäksi Pohjois-Savossa ja Kainuussa; Kettunen 1940: 164–167). Murteittain labiaalivokaalinen asu on tarttunut jopa monikon 3. persoonan *te(n)*-loppuiseen päätteeseen: *annammo* → *annatto* → *antaavatto*, *antovatto*. Näin on käynyt eteläsavolaisissa murteissa, joihin ulottuvat Pohjois-Savosta myös tyypit *annatto* ja (mon. 1. p.) *kylämmö* ~ *kylännö*. (Mielikäinen 1994: 43–45.) Kehityskulku voidaan selittää analogiaksi, joka on yhdenmukaistanut monikon persoonapäätteitä ja omistusliitteitä. Ilmiön leviäminen eli morfologinen diffuusio on tapahtunut molemmissa suffiksissa persoonasta toiseen.

Kettusen kartoista 191, 191 ja 193 käy ilmi, että *ea*, *eä* -yhtymissä assimilaatioedustuksen *ee* murrelevikki on nomineissa laajempi kuin muissa muotoryhmissä, joten muutoksen leviämisyjärjestys on ollut *korkee* → *sormee*, *lähtee*^x, siis johdostyypistä sijamuotoon ja nominaalimuotoon. Murteiden lähempi tarkastelu osoittaa tässä ilmiössä muunkinlaista diffuusiota. Etelä-Savon murteissa pohjoissavolainen assimilaatiotyyppi on alkanut vallata alaa aiemmalta *ia*, *iä* -yhtymältä, ja myös tämä vieraan variantin diffuusio on lähtenyt liikkeelle nomineista (ks. Mielikäinen 1994: 113–114). Nomineissa assimilaatio on kuitenkin tarttunut ensiksi yksikön obliikvisijoihin ja vasta sen jälkeen yksikön ja monikon nominatiiviin sekä yksikön genetiiviin. Syynä tähän on *korkei*-tyyppisen monikkovartalon vaikutus ja pyrkimys monikko- ja yksikkövartalon yhdenmukaisuuteen. Tämä on ollut mahdollista nimenomaan obliikvisijoissa, koska niissä on jo alkuaan ollut supistumavartalo, kun taas monikon nominatiivi (ja äännerakenteeltaan sitä muistuttava yksikön genetiivi) on perustunut *korkia*-vartaloon. Muutosvaiheet ovat olleet seuraavallaiset:

1. *korkia* : *korkiat* – *korkialla* : *korkeilla* →
2. *korkia* : *korkiat* – *korkeella* : *korkeilla* →
3. *korkee* : *korkeet* – *korkeella* : *korkeilla*

Syntynsä puolesta muutos perustuu selviin suhdeverkkoihin; se on siis analogia, johon ovat vaikuttaneet muunkintyyppiset supistumavartalot (*venneessä* : *venneissä*). Morfologisen diffuusion mukaisesti selitettynä supistumavartalo on levinnyt ensin monikosta yksikköön ja tämän jälkeen yksikön obliikvisijoista molempiin nominatiivimuotoihin ja yksikön genetiiviin.

Yksikön ja monikon välisestä diffuusiosta on Etelä-Savosta toinenkin esimerkki: yksikön nominatiivia ja yksikön 3. persoonan imperfektimuotoja koskeva *i:n* loppuheitto on laajentunut niihin monikkomuotoihin, joissa monikon tunnus tai pääte seuraa yksikön kaltaista perusmuotoa. Alkuperäinen savolainen suhde *kaupunk* : *kaupunkiloissa* on vaihtunut siten suhteeseen *kaupunk* : *kaupunkloissa* ja *kävel* : *kävelivät* suhteeseen *kävel* : *kävelvät*. Ilmiö on tulkittu vanhoissa murretutkimuksissa joko sisäheitoksi tai loppuheiton aikaansaamaksi analogiaksi. Näistä analoginen laajentuma sopii paremmin kadon ▷

selitykseksi, mutta yhtä hyvin voi puhua morfologisesta diffuusiosta, jonka mukaan muutos on levinnyt yksiköstä monikkoon. Diffuusionäkökulma vahvistaa myös edellä esittämääni käsitystä loppuheiton morfologistumisesta. Morfologialla on loppuheitossa ollut jopa niin vahva vaikutus, että se on voittanut fonotaksin: kadon vuoksi on nimittäin useissa tapauksissa syntynyt hankalia, suorastaan kielen foneemirakenteen vastaisia konsonanttiyhtymiä: *kaupunkloita, kulkvat, kylvvät*. (Ks. Mielikäinen 1995.)

Morfologisen diffuusion mukaisen hierarkian voi muodostaa myös sananloppuisen *n:n* kadosta. *-n* kuuluu suomen kielessä moniin eri muotoryhmiin, ja toisissa se vastaa koko suffiksia (esim. genetiivin pääte), toisissa se on vain suffiksin osa (esim. *inen-johdin*). Kettusen kartoista (1940: 120–124) käy ilmi loppu-*n:n* edustus eri äänteiden ja tauon etisessä asemassa, ja myös äännehistorioissa ilmiötä on yleensä käsitelty äänneympäristön mukaan. Leskinen on kuitenkin osoittanut kvantitatiivisin menetelmin, että kaakkoismurteille tyypillinen katoedustus riippuu mm. muotoryhmästä. Kato on päässyt pisimmälle niissä muotoryhmissä, joissa *-n* on vain merkityksetön morfeemin osa, mutta eroja on myös niissä muotoryhmissä, joissa *-n* edustaa yksinään koko suffiksia. Jälkimmäisissä tapauksissa kato on yleisin yksikön genetiivissä, toiseksi yleisin yksikön 1. persoonan muodoissa ja harvinaisin akkusatiivissa. Ilmiön syvempiä syitä on kuitenkin etsittävä lausepainosta ja syntaktisista suhteista. (Leskinen 1971: 350–356, 363–365.)

MORFOLOGINEN DIFFUUSIO NYKYPUHEKIELESSÄ

Kaakkoismurteiden loppu-*n:n*stä tehdyt laskelmat antavat kadon diffuusiojärjestyksestä täsmällisemmän kuvan kuin alueellisten levikkien ja yleisyysuhteiden deskriptiot. Eriytyisen tarpeellisia tilastotiedot ovat silloin, kun leviävä ilmiö liittyy useampaan kuin kahteen muotoryhmään, sillä tällöin järjestystä ei voi enää päätellä summittaisten havaintojen perusteella. Tässä suhteessa sosiolingvistillä on kvantitatiivisten menetelmiensä vuoksi paremmat mahdollisuudet seurata diffuusiota. Variaation luonne on vanhoissa aluemurteissa ja nykypuhekielen muodoissa kuitenkin erilainen, ja tämä on otettava huomioon myös silloin, kun puhutaan muutoksen leviämisestä. Murteiden sekoittumisessa ja tasoittumisessa kilpailevien varianttien määrittelyyn eivät sovellu tai riitä enää diakronisesta tutkimuksesta tutut äänne muutoksen ja analogian käsitteet, vaan muutoksia ja uudennoksia on tulkittava uudestaan.

Monissa kielenpiirteissä joudutaan nykypuhekielessä seuraamaan uudennosten leviämisen sijasta vain entisten murrevarianttien väistymistä yleiskielen asujen tieltä. Nämä puolestaan kuuluvat miltei aina samalla johonkin muuhun murteeseen. Jos yleiskielen variantti on se, johon murreasu tavalla tai toisella voidaan palauttaa, kuten suomen kielessä usein on asianlaita, kyseessä on ns. *peruutusmuutos* tai *vastamuutos* (termeistä ks. Nahkola 1987: 6–7). Tällaisille vastamuutoksille on tyypillistä se, että ne ovat harppauksellisia, vaikka itse murteessa tapahtunut muutos olisi ollut vähittäinen, siis pitkällisen prosessin ja monien välivaiheiden tulos (esim. yleisgeminaation ja labiaalistumisen väistyminen: *sattaa* > *sataa*, *lähtöö* > *lähtee*). Menneiden vuosisatojen foneettisiin äänne muutoksiin verrattuna yleiskielestä omaksutut asut ovatkin eräänlaista laina-ainesta vi-

rallisten tilanteiden kielimuodoista. Erilaisuudestaan huolimatta ne kuvastavat erittäin hyvin varianttien kilpailuun liittyviä mekanismeja, joten myös niihin voi soveltaa morfologista diffuusiota.

Esimerkiksi nykypuhekielen vastamuutoksesta sopii vokaalienvälisen *h*:n väistyminen eteläpohjalaisten nuorten kielestä (Martti Järvi 1981: 41–46). *h* on kuulunut moneen eri muotoryhmään (*venehet*, *vierahan*, *kylähän*, *tullahan*), eikä näiden keskinäisiä suhteita voi nykytilanteessa määrittää täsmällisesti ilman laskentamenetelmiä. Yleiskielisten, *h*:ttomien varianttien leviäminen näyttää noudattelevan melko selvää morfologista järjestystä: 1970-luvun lopulla katoasut olivat yliopisto-opiskelijoiden (O) ja lukiolaisten (L) kielessä yleisimpiä *eh*-nomineissa, sitten *s* : *h* -nomineissa ja harvinaisimpia illatiivi- ja passiivimuodoissa:

	O %	L %
<i>veneet</i>	95	82
<i>vieraan</i>	69	47
<i>kylään</i>	73	36
<i>tullaan</i>	70	35

Vastamuutoksen diffuusiojärjestys on siis ollut *veneet* → *vieraan* → *kylään* → *tullaan*; tosin illatiivissa ja passiivissa ei ole enää suurtakaan eroa. Myös Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten kielessä *h*:n väistyminen näyttää Nuolijärven tutkimuksen mukaan noudattavan suunnilleen samaa kaavaa, vaikka tuloksia ei ole eritelty muotoryhmittäin aivan yhtä tarkkaan (1986: 91).

Toisena nykypuhekielen muutostyyppinä on alkuperäisten murrevarianttien korvautuminen vieraan murteen varianteilla. »Lainan» antajana on tässä tapauksessa siis murre, joka on saanut prestiisin samaan tapaan kuin yleiskieli. Aina ei kuitenkaan ole kyse kovin suorista asenteista ja arvostuksista tai selvästä jäljittelystä, vaan puhekieleen ovat jääneet murteista elämään ne variantit, joilla on laajin levikki tai jotka eivät levikkinsä hajanaisuuden takia leimaudu minkään alueen murteeksi. Laajalevikkisiin, neutraaleihin nykypuhekielen piirteisiin kuuluu jo aiemmin mainittu *ee*:llinen assimilaatiotyyppi *korkee*, joka on sekä hämäläis- että savolaismurteinen variantti. Myös nykypuhekielessä sen leviäminen on tutkimusten mukaan alkanut *ea*, *eä* -nomineista ja siirtynyt näistä edelleen yksikön partitiiviin (*sormee*) ja 1. infinitiiviin (*lähtee*), eli diffuusiojärjestys on sama kuin murteissa. Esimerkiksi edellä mainittujen eteläpohjalaisopiskelijoiden puhekielessä nomineissa on *ee*:llisiä variantteja jo 44 %, 1. infinitiivissä 34 % ja yksikön partitiivissa 32 %. Vieras variantti on varsinkin nomineissa ja infinitiivimuodoissa voittanut jopa yleiskielen variantin (*korkea* 23 %, *lähtee* 14 %, mutta *sormea* 32 %), vaikka tämä olisi rakenteeltaan lähempänä alkuperäistä pohjalaista murre-edustusta *korkia*, *sormia*, *lähtiä*. (Mauno Järvi 1981: 76–79; muista vastaavista tuloksista ks. Nuolijärvi 1986: 141.)

Edellisessä esimerkissä kilpailevia varianteja oli poikkeuksellisesti kolme: oman murteen, vieraan murteen ja yleiskielen variantti. Tällaisia kielenpiirteitä on muitakin, esimerkiksi länsimurteissa mahdollinen vaihtelu *kahreksan* ~ *kahdeksan* ~ *kaheksan* ja kaakkoismurteissa mahdollinen vaihtelu *mie* ~ *minä* ~ *mä*. Yleensä vaihtoehtoja on vain kaksi, mutta samankin piirteen kilpailutilanne vaihtelee lähtömurteesta riippuen. Niinpä

▷

niillä alueilla, joilla *ea, eä* -yhtymän assimilaatio kuuluu jo murteeseen, ovat vastakkain vain murteellinen ja yleiskielinen variantti, ja muutosta on tarkasteltava vastamuutoksena: esimerkiksi jyväskyläläisten, helsinkiläisten ja Helsinkiin muuttaneiden pohjoissavolaisten kielessä yleiskielen variantti *sormea* on voitolla partitiivissa, kun taas nominin (ja 1. infinitiivi) ovat paremmin säilyttäneet murre-edustuksen *lähtee, korkee* (Silvennoinen 1981: 3–7; Paunonen 1995: 141–143; Nuolijärvi 1986: 141).

Kolmanneksi nykypuhekielessä meneillään oleva muutos voi perustua pelkästään alkuperäiseen murre-edustukseen. Tällöin on kyse kielenpiirteistä, joilla on jo murteessa ollut kaksi vaihtelevaa varianttia. Toinen on usein yleiskielen (ja jonkin vieraan murteen) variantti, mutta joskus molemmat poikkeavat yleiskielestä. Vaihtelu on leimannut esimerkiksi länsimurteiden 3. infinitiivin illatiivia (*tekeen ~ tekemään*), savolaismurteiden partitiippia (*ollunna ~ ollu*), itämurteista nominien monikkovartaloa (*tuoliloilla ~ tuolilla, pytylöissä ~ pytyssä*), kaikissa murteissa tavattavaa elisiota (*meill-oli ~ meillä oli*) ja monien länsi- ja itämurteiden yksikön 1. ja 2. persoonan pronomineja (*minä, sinä ~ mä, sä*). Varianttien käyttö ei kuitenkaan ole ollut täysin vapaata, vaan sitä ovat saattaneet säädellä erilaiset kielensisäiset seikat, mm. vartalotyyppi, tavulukku ja lausepaino. Nykypuhekielessä kilpailutilannetta ovat tulleet mutkistamaan kielenulkoiset muuttajat, ja monesti käynnissä näyttää olevan prosessi, jossa jompikumpi variantti pyrkii idiolekteittain tai puhujaryhmittäin voitolle. Jos toinen vaihtoehto on leimallisesti aluemurteinen, se väistyy vähitellen kokonaan; näin on käymässä aktiivin 2. partitiivin *essiiville* ja *loi*-monikolle. Neutraalimmat murrevariantit sen sijaan pyrkivät jopa vahvistamaan asemiaan: *tekeen*-infinitiivimuoto ja elisio ovat yleistymässä nimenomaan nuorten kielessä, ja persoonapronominien pikapuhemuodot ovat päässeet siinä joidenkin tutkimusten mukaan lähes yksinomaisiksi.

Yksikön 1. ja 2. persoonan pronomineissa näkyy erittäin selvä morfologinen diffuusio. Lyhyet variantit *mä(ä), sä(ä)* : *mu-*, *su-* ovat vanhastaan kuuluneet pitempien asujen painottomina rinnakkaisvariantteina hämäläis-, pohjalais- ja savolaismurteisiin. Niillä on siis laaja ja alueellisestikin neutraali levikki, joten ne ovat hyvin voineet säilyä nykypuhekielessä. Lausepainollakaan ei ole varianttien vaihteluun enää sitä merkitystä, joka sillä on murteissa ollut. Nykypuhekielen kvantitatiivinen tarkastelu on kuitenkin osoittanut, että lyhyiden varianttien käyttö on sidoksissa sijamuotoihin: yleisimpiä pikapuheasut ovat ulkopaikallissijoissa, harvinaisimpia sisäpaikallissijoissa. Muut sijamuodot sijoittuvat suhteellisilta osuuksiltaan näiden väliin. (Esim. Mielikäinen 1982: 290–291; Paunonen 1995: 159–161; Nuolijärvi 1986: 174–176.) Diffuusion kulku, joka merkitsee ennestään tunnetun, mutta yleiskielestä poikkeavan variantin leviämistä, on siis seuraava:

mulla, multa, mulle →
mä ~ mää, mun, mut, mua →
mussa, musta, muhun

Sijamuodoittaisen leviämisjärjestyksen voi tässä tapauksessa päätellä myös murrelevi-keistä. Kettusella on yksikön 1. ja 2. persoonan pronomineista kaksi karttaa, joista toisessa ovat nominatiivivariantit, toisessa muut sijamuodot (1940: 112, 113). Karttojen avulla Kettunen on osoittanut lähinnä muiden murteiden pikapuhemuotoja, erityisesti *mie, sie* -pronominasujen taivutusta, joka ei kaikissa murteissa ole identti-

nen (*miu-*, *siu-* ~ *minu-*, *sinu-*). Muoto-opin arkiston kokoelmista käy kuitenkin ilmi, että jo edellä mainitulla hämäläis-pohjalais-savolaisella alueella lyhyet painottomat pronomi-variantit ovat vaihdelleet sijamuodoittain: *mu-*, *su-*vartaloiset ulkopaikallissijat kuuluvat kaikkiin näihin murteisiin. *Mä(ä)*, *sä(ä)*, *mun*, *mua* tunnetaan puolestaan hämäläis- ja pohjalaismurteissa sekä savolaismurteiden länsilaidalla, ja sisäpaikallissijoissa *mu-*, *su-*vartalo on käytössä vain eteläpohjalaisissa murteissa ja siellä täällä muissa pohjalaismurteissa ja hämäläismurteissa. (Mielikäinen 1991: 14–17.) Laajin levikkialue paljastaa tässä tapauksessa muodot, joissa lyhyt variantti on syntynyt, suppein taas muodot, joihin se on viimeiseksi levinnyt.

KOKOAVA KATSAUS

Morfologisen diffuusion voi ryhmitellä eri tyypeihin sen mukaan, missä asemassa muutoksen alainen äänne tai äänneyhtymä on. Edellä käsittelemistäni esimerkeistä hahmotuu kolmenlaisia tapauksia: Kielellinen muutos on tapahtunut

- 1) vartalomorfeemissa (*mulla*, *kaupunkloissa*),
- 2) suffiksissa, siis sidonnaisessa morfeemissa (*tulemmo*, *tultihin* > *tultiin*), tai
- 3) vartalo- ja suffiksimorfeemiin kuuluvien äänneiden yhtymässä (*sorme/a* > *sormee*).

Muutoksen morfologinen leviäminen on puolestaan tapahtunut samojen paradigmojen sisällä sija- tai persoonamuodosta toiseen (*mulla* → *mun*, *annammo* → *annatto*) tai useiden erityyppisten taivutuskategorioiden — sijamuotojen, persoonamuotojen, numerusten, nominaalimuotojen ja jopa johdosten ja vartalotyyppien — kesken.

Jos morfologiseen diffuusioon joutuva muutos koskee useampaa kuin kahta muotokategoriaa, se saattaa eri muotoryhmissä kuulua morfotaktisesti eri asemiin (vartalovoikaali tyyppissä *kaupunkloissa*, mutta tunnusmorfeemi tyyppissä *osasvat*; *ea*-johdinsuffiksi tyyppissä *korkee*, mutta morfeemienrajainen vokaalilyhtymä tyyppissä *sormee*). Sidonnaisien morfeemien morfotaktinen hierarkia (ks. Karlsson 1983: 229–235) vaikuttaa puolestaan muutoksen leviämisympäristöön. Johtimet ovat luonteeltaan kiinteämpiä kuin taivutusmorfeemit, eivätkä ne erotu niin selvästi kannastaan kuin päätteet ja muut suffiksit. Tästä syystä muutos pääsee niissä vallalle nopeammin; näin on käynyt edellä mainitsemisani kielenpiirteissä juuri *ea*-nomineille (*korkea* > *korkee*), *eh*-nomineille (*veneet* > *veneet*) sekä *s* : *h* -nomineille (*vierahat* > *vieraat*). Taivutusmorfeemit pyrkivät taas pysymään erillisinä, tunnistettavina aineksina, ja usein niillä on vielä muiden vartalotyyppien antama tuki (*sorme/a*, *lähte/ä* – vrt. *tuoli/a*, *hyppi/ä*; *kylä/hän*).

Morfologinen diffuusio kuten leksikaalinenkaan ei ole varsinainen kielen analyysimenetelmä, vaan kuvaustapa. Se ei sulje pois muutosten syntyselityksiä, vaan pikemminkin täydentää niitä tai ohjaa tarkastelemaan niitä entistä monipuolisemmin. Esimerkiksi diffuusio ei itsessään selitä, miksi joidenkin persoonapäätteiden ja omistusliitteiden *e*:stä on tullut savolaismurteissa *o* tai *ö*, vaan sen avulla voidaan seurata vain muutoksen leviämistä. Morfologian lisäksi vaihtelun selityksissä on otettava huomioon myös äänneympäristöön, painosuhteisiin, syntaksiin ja sanastoon liittyvät muuttujat. Puhtaasti äänneympäristöstä toiseen leviäviä muutoksia on melko vähän (esim. nykypuhekielessä *d*:n vastineet). Sanoittainen leviäminen koskee kyllä jossain määrin kaikkia muutoksia, mutta useim-

missa kielenpiirteissä sitä voi seurata tarkemmin vain muutoksen alku- tai loppuvaiheessa (ensiksi muuttuvat lekseemit, vanhan kannan jäänteet). Sitä paitsi leksikaalisen diffuusion käsite sopii käytettäväksi vasta sen jälkeen, kun on katsottu, miten äänneympäristö (painoasema, tavuluku ym.) ja muotorakenne vaikuttavat muutokseen (esim. *ea, eä* -nominin). Suomen kielen rakenteeseen morfologinen diffuusio sopii erityisen hyvin, ja sen merkityksen voisi tiivistää kolmeen seikkaan:

1) Morfologinen diffuusio ottaa huomioon kielen kaikki tasot, ei vain foneettista tai fonologista. Yksinkertainenkin ääntenmuutos saattaa kytkeytyä morfologian kautta syntaksiin saakka, ja tämä kytkös on äännehistorioiden selityksissä helposti jäänyt piiloon. — Edellisistä esimerkeistä voisi mainita *i*:ttömän monikon 3. persoonan imperfektityypin *osasvat* yhteydet inkongruenssiin, vaikka en olekaan sitä tarkemmin tässä käsitellyt. — Muutosten leviämässä morfologia on oikeastaan kielen tärkein taso, koska sillä on yhteys sekä fonologiaan että syntaksiin. Se on myös tärkeä yhdysside sanastoon: kun ääntenmuutos koskee useaa eri muotoryhmää, nämä on joka tapauksessa erotettava toisistaan ja analysoitava ennen sanaston tarkastelua.

2) Kuvaustapa sopii sekä vanhoihin aluemurteisiin että nykypuhekieleen, siis erilaisiin ja eri-ikäisiin kielimuotoihin. Vaihteluhan on näissä kielenulkoisista syistä eriluonteista, ja sitä on myös jouduttu kuvaamaan eri tavalla. Murteentutkijat ovat piirtäneet levikkikarttoja alueellisesta vaihtelusta ja tehneet sitten päätelmänsäkin murrelevikkien perusteella. Sosiolingvistiit puolestaan ovat laskeneet suhteellisia osuuksia ja esittäneet ne taulukoina tai kuvioina, joista näkyvät vaihtelun taustat. Morfologinen diffuusio yhdistää siis eri tutkimussuuntia ja niiden kuvaustapoja, joten se on metodisesti kattava ja yleispätevä. Myös kvantitatiivisiin menetelmiin perustuvat hypoteesit, joita on esitetty mm. sanaston taajuuden vaikutuksesta (taajuusherkkyyden hypoteesi), sopivat morfologisiin muutoksiin. Uudennosten on nimittäin todettu tarttuvan nopeimmin juuri suurtaajuisiin muotoryhmiin. (Ks. esim. Suihkonen 1992: 45; Lehtimäki 1995: 158–159.)

3) Morfologista diffuusiota voi soveltaa erityyppisten muutosten kuvaukseen. Vanhoista aluemurteista on tutkittu pääasiassa ääntenmuutoksia ja analogioita, ja lisäksi on erotettu erinäinen kaatoluokka pikapuheisuuden, hypokorismien, emfaattisuuden ym. aiheuttamia »epäsäännöllisyyksiä» (ks. Itonen 1966: 202–210), joihin ei ole juuri niiden epäsäännöllisyyden vuoksi kiinnitetty suurtakaan huomiota. Sosiolingvistiikassa on taas — laboratoriomaisesta tilanteesta huolimatta — päästy seuraamaan lähinnä sitä, miten jo olemassa olevat variantit kilpailevat keskenään ja miten kielen oma järjestelmä vaikuttaa tuohon kilpailuun. Meneillään olevia foneettisia, todellisia äänteiden muutoksia tarttuu sen sijaan suomalaisen sosiolingvistin haaviin entistä harvemmin, jos ollenkaan, ellei oteta huomioon vähittäisten ääntenmuutosten, kuten diftongireduktion tai diftongien avartumisen, väistymistä.

Morfologinen diffuusio kohtelee kaikkia muutoksia tasavertaisesti: klassiset ääntenmuutokset eivät ole ainoita analyysin arvoisia tutkimuskohteita, eivätkä analogiat ole häiritseviä poikkeuksia. Analogia ei sitä paitsi riitä kaikkien morfologisten muutosten selittämiseen, ja sopivissakin tapauksissa se voi johtaa umpikujaan, ellei sitä tarkastella myös diffuusion valossa. Kun morfologiset ehdot hyväksytään foneettisten ja fonologisten rinnalle, selityksetkin saattavat muuttua: aina ei tarvitse olettaa täydellistä ääntenmuutosta, jonka jälkeen analogia olisi palauttanut tai tasoittanut tilanteen takaisin muutoksen alkuvaiheisiin (esim. mon. gen. *pienten pro piennen*, kaakkoismurteissa *musta* :

mustat, mutta *juossa*, *pessää*). Jopa pikapuheisuudet, jotka on selitetty vain painottomuuden aiheuttamiksi rinnakkaisvarianteiksi, saattavat osoittaa hämmästyttävää säännönmukaisuutta, kun niitä tarkastellaan morfologisen diffuusion avulla (esim. *mulla*, *mä*). Näin tämä kuvaustapa antaa uutta tietoa puhekielen kehityksen yleisistä lainalaisuuksista. Se ei sulje pois entisiä selityksiä, jotka ovat dialektologiassa koskeneet muutoksen syntyä — ääntenmuutos on yhä ääntenmuutos, analogia analogia. Muutosten keskinäiset »valtasuhteet» saattavat kuitenkin asettua uuteen valoon, jos otetaan mahdollisimman laajasti huomioon kielen rakenne, siis se, miten variantit leviävät kontekstista toiseen.

LÄHTEET

- ANTTILA, RAIMO 1972: An introduction to historical and comparative linguistics. McMillan, New York.
- BRAX, PEKKA 1889: Pohjois-Savon kielimurteesta. Äänne- ja muoto-opillinen tutkimus. Suomi III: 3. SKS, Helsinki.
- CANNELIN, KNUT 1888: Tutkimus Kemin kielimurteesta. Suomi III: 2. SKS, Helsinki.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 1980: Dialectology. Cambridge University Press, Cambridge.
- GROTFELT, OSSIAN 1878: Pohjois-Hämeen kielimurteesta. Suomi II: 12. SKS, Helsinki.
- HANSSON, J. A. 1866: Muoto-opillinen selitys Eurajoen, Lapin, Rauman, Pyhänmaan, Laitilan ja Uudenkirkon pitäjien kielestä. Suomi II: 6. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. WSOY, Porvoo.
- JUUSELA, KAISU 1989: Törmäysmurteen variaatio. Jälkitavun *i*-loppuisen diftongin edustus Töysän murteessa. SKS, Helsinki.
- 1994: Variation as a theme in Finnish dialectology and sociolinguistics in recent years. – *Fenno-ugrica suecana* 12 s. 1–54.
- JÄRVI, MARTTI 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhekielessä: konsonantit. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2 s. 9–56. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24. Jyväskylä.
- JÄRVI, MAUNO 1981: Murrepiirteet eteläpohjalaisten opiskelijoiden ja koululaisten puhekielessä: vokaalit. – Aila Mielikäinen (toim.), Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti 2 s. 57–90. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 24. Jyväskylä.
- KARLSSON, FRED 1983: Suomen kielen äänne- ja muotorakenne. WSOY, Porvoo.
- KETTUNEN, LAURI 1940: Suomen murteet III A. Murrekartasto. SKS, Helsinki.
- KUIRI, KAIJA 1987: Yleisgeminaation olemus. [Arvostelu teoksesta *Kari Nahkola, Yleisgeminaatio. Ääntenmuutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta*] – *Virittäjä* 91 s. 386–393.
- LAINIO, JARMO – WANDE, ERLING 1991: Pronominet *minä* 'jag' i urban sverigefinska. – *Fenno-ugrica suecana* 10 s. 17–60.
- LEHTIMÄKI, PEKKA 1995: Miten Nurmeksen murre hämäläistyy? Lisiä sekaidiolektien tar-

▷

- kasteluun. – Marjatta Palander (toim.), Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisänen 60-vuotispäiväksi s. 142–161. *Studia Carelica Humanistica* 6. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- LESKINEN, HEIKKI 1971: Tilastollisia havaintoja kaakkoismurteiden loppu-*n*:stä. – *Virittäjä* 75 s. 343–368.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1993: Miten muodot muuttuvat. Ruijan murteiden verbitaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveeniyhteisössä. Kielten ja kirjallisuuden laitos, Tromssan yliopisto, Tromssa.
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. Konsonantit. SKS, Helsinki.
- 1982: Nykypuhesuomen alueellista taustaa. – *Virittäjä* 86 s. 277–294.
- 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. *Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja* 36. Jyväskylä.
- 1994: Etelä-Savon murteiden äännehistoria II. Vokaalit. SKS, Helsinki.
- 1995: Eräs sisä- ja loppuheiton rajatapaus. – Marjatta Palander (toim.), *Murteiden matkassa. Juhlakirja Alpo Räisänen 60-vuotispäiväksi* s. 175–188. *Studia Carelica Humanistica* 6. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta, Joensuu.
- NAHKOLA, KARI 1985: Variaatio kielitieteessä. – Päivikki Suojanen (toim.), *Muuntelu ja kulttuuri* s. 139–185. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen moniste 7. Tampere.
- 1987: Yleisgemmaatio. SKS, Helsinki.
- NIKKILÄ, OSMO 1985: Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der *i*-Apokope des Finnischen. Rijksuniversiteit te Groningen, Groningen.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKS, Helsinki.
- PALANDER, MARJATTA 1987: Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio. SKS, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. – M. K. Suojanen & Päivikki Suojanen (toim.), *Sosiolingvistiikan näkymiä* s. 35–110. *Gaudeamus*, Helsinki.
- 1995: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- REIJONEN, ERKKI 1893: Nurmeksien murteesta. Äänne- ja muoto-opillinen tutkimusko. *Suomi III*: 6. SKS, Helsinki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: Kainuun murteiden äännehistoria I. Vokaalisto. SKS, Helsinki.
- SILVENNOINEN, LEENA 1981: *a, ä*-loppuiset vokaaliyhtymät Jyväskylän puhekielessä. – Aila Mielikäinen (toim.), *Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportti* 3 s. 1–34. *Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja* 26. Jyväskylä.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SUIHKONEN, PAAVO 1992: Klusiilien vaihtelusuhteet Kala- ja Lestijokilaakson murteissa. SKS, Helsinki.
- TOIVONEN, J. G. 1889: Tutkimus Halikon kielestä. *Kielioppi ja kielenäytteitä. Suomi III*: 2. SKS, Helsinki.
- WANG, WILLIAM S-Y. 1969: Competing changes as a cause of residue. – *Language* 45 s. 9–25.

MORPHOLOGICAL DIFFUSION

Finnish dialectology mostly deals with the history of sound changes; it is diachronic research which investigates sound changes according to neogrammarian principles. Because inflection and derivation are such central processes in Finnish grammar, dialectologists have often had recourse to the concept of analogy, and morphology has also had a place in historical descriptions of Finnish dialects.

Labovian sociolinguistics and more recent approaches in variation analysis (such as the dynamic model, wave theory) have brought many new methods and modes of description into the study of modern dialects. One of these is the concept of lexical diffusion, which allows us to follow the gradual spread of changes from word to word, »from morpheme to morpheme«. In analytic languages such as English, words and morphemes often coincide, but in Finnish, an agglutinative language, lexemes must be distinguished from word-forms, and also from morphemes. Among morphemes, a distinction must be made between stem and bound morphemes, suffixes. Since many sound changes in Finnish are conditioned on morphological categories, the diffusion of changes in Finnish must also be studied from one form to another, i.e. literally from morpheme to morpheme. In this sense we can talk of *morphological diffusion*.

Morphological diffusion may take place within the same paradigm from one case-form or person-form to another. For instance, this is what has happened to the irregular short variants of the first and second singular personal pronouns *mä(ä)*, *sä(ä)* : *mu-*, *su-*, which in dialects and the contemporary spoken language are most common in external locative cases (*mulla*, *multa*, *mulle*), and least common in internal locative cases (*mussa*, *musta*, *muhun*). The direction of diffusion has thus been external locatives → nominative, genitive, accusative, partitive → internal locatives. A change may also spread between quite different morphological categories, even between the inflected and the derivative forms of nominals and verbs. This has happened in the assimilation of the combination *ea*, *eä* (*korkea* > *korkee* 'high'): the change has occurred first in nominals, then in partitive singular forms and in the 1st infinitive: *korkee* → *sormee* 'finger', *lähtee* 'leave'.

Morphological diffusion does not explain the origin of a linguistic change, but it does describe how a change spreads. It is particularly appropriate to Finnish, and has three advantages. First, morphology combines the phonological and syntactic levels of language, so that morphological diffusion may reveal the connections of sound changes even as far as syntax. Only after a morphological analysis can one examine lexical diffusion. Second, morphological diffusion can be applied to the analysis of language-forms from different periods, both older rural dialects and contemporary speech,

▷

and it complements other research methods used in dialectology and sociolinguistics. Third, this mode of description is appropriate for all types of changes, provided that they have morphological manifestations. The concept of morphological diffusion makes it possible to give equal treatment to sound changes and analogies in regional dialects, to innovations »loaned» from the standard language and regional dialects into modern spoken Finnish, and even to irregularities which have often been ignored in traditional studies of dialects. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Jyväskylän yliopisto, Suomen kielen laitos, PL 35, 40351 Jyväskylä

Sähköposti: *mielikai@tukki.jyu.fi*